

О.В. – К., 2007. – 168 с; 21. Там само. – С.6; 22. Дмитрієнко М.Ф. Дивовижний світ червоних коралів: добре намисто у спадщину // Подільська старовина. На пошану вченого і краєзнавця В.Д.Атомановського. – Вінниця, 1993. – С. 419-422; 23. Дмитрієнко М.Ф. Доба Української Народної Республіки. Карбованці і гривні у грошовій системі держави // Історична та літературна спадщина М.С.Грушевського: Зб. матеріалів І міжрегіональної науково-практичної конференції. – Бар, 2005. – С.65-78; 24. Дмитрієнко М.Ф. Дизайн та елементи захисту державних грошових знаків УНР (1917-1918 рр.) // Історична та літературна спадщина М.С.Грушевського: Зб. матеріалів І міжрегіональної науково-практичної конференції. – Бар, 2005. – С.78-85; 25. Бар. Барська земля – крізь призму століть // Зб. наукових праць І міжнародної науково-практичної конференції. – Бар, 2008. – 448 с; 26. Меснянкін Є.Й. Місто Бар – у клубі національних святинь України // Барчани. – 2008.- 13 червня. – С.12-13.

Л.І. Семенко

ПОДІЛЬСЬКІ СТОРІНКИ ЖИТТЯ ДИРИГЕНТА ОЛЕКСАНДРА КОШИЦЯ

Біографія видатного диригента та композитора Олександра Антоновича Кошиця (1875-1944) тісно пов'язана з історією підйому та розвитку українського хорового співу І половини ХХ століття, коли той набув рис, які надавали і надають йому виключної неповторності й визнання у світі.

Ім'я Кошиця значний час (з середини 1920-х і до 1960-х років) знаходилося під негласною і гласною забороною, як ім'я буржуазного націоналіста та емігранта, що продовжував вести антирадянську агітацію за допомогою народної пісні, якої не торкалася рука радянської цензури.

Перші згадки про Олександра Кошиця в СРСР належать О. Мінківському у передмові до виданих ним збірок обробок пісень (1965, 1967), і лише після 1991 року в Україні з'явилися чисельні емігрантські публікації про композитора [1], його спогади [2, 3] та згодом вийшло й фундаментальне видання М. Головаценка «Феномен Олександра Кошиця» [4].

Але насичене життя й багатогранна творчість легендарного митця потребують дальшого вивчення, особливо з огляду на те, що значна частина доемігрантського архіву митця втрачена. У цьому контексті дана розвідка про подільські враження Кошиця, особливо в період заснування та становлення Української Республіканської капели, стане доречним доповненням до цілісного портрету українського диригента.

Перше знайомство з Поділлям Олександра Кошиця відбулося у 1914 році під час поїздки з театральним колективом М. К. Садовського, у якому він працював хормейстером. У місцевому театрі він поставив опери «Утоплена», «Енеїда» та «Різдвяна ніч» М. Лисенка, «Роксолана» Д. Січинського, «Сільська честь» П. Масканьї, «Галька» С. Монюшко.

Надамо слово самому маестро. «9 квітня 1914 року у Вінниці в готелі «Савой», Миколаївський проспект. Ця моя подорож припала на Великодні свята. Стояла чудова весна, коли я в'їхав у Вінницю, – якраз цвіли садки. Весь лівий біг Бугу являв собою один цвітучий вишневий садок. А місто теж тонуло в новій чистесенькій молодій зелені. Погода була чудова: ясні, тихі дні, чисте прозоре небо, ласкаве сонце. Я зупинився в готелі «Савой», поверх нижче Вільшанського. Цей готель вразив мене надзвичайно. Такого не можна було знайти навіть у Києві. Чудова нова будова, ліфт, прекрасні просторі кімнати з ваннами й стильовим умеблюванням, чудова тренована прислуга і прекрасний ресторан. А коли я вийшов на балкон з номера Вільшанського на п'ятому поверсі, то просто не міг очей одірвати від тої картини, яка розсідалась перед мною. Все місто наче на долоні, а кругом його – ясний, світлий Буг в зелених берегах. Через нього міст; дорога в стару Вінницю (так званий Старий Город) – село, що ховається на гористому березі у вишневому, білому цвіті. Там старенька трьохбанна церковця, наче бабуня, гріється на сонці та розказує казки про козаччину і славного Богдана.

Другий свідок старовини майже під самими ногами у нас, – це старий католицький костел, обнесений стіною, з цвинтарем. Він додає романтичностей усьому місту... Я й досі не можу забути тієї весни та тих гарних прогулянок, які ми робили по Бугу на човнах. Наче який ясний сон!

Вразив мене також театр. Він був новесенький, просторий, збудований згідно з останнім словом театального будівництва. Мені здається, що він далеко кращий, ніж Київський Соловцовський театр. Чудовий резонанс, просторе приміщення для оркестру, гарна обстановка, чула, гаряча публіка – все це зробило те, що від Уманської трупи Гаркуна-Задунайського не зосталось і сліду, а була знов чудова трупа Садовського у Києві. Для опер ми добрали оркестрантів до 30 осіб, до Литвиненкової – виписали баритона Суховольського, я підтягнув хор і усю «братію», – і як залунала «Галька», то у мене душа завмерла від радості. Успіх був неймовірний, а збори «биткові».

Одного гарного ранку я і Коля Вільшанський взяли візника, поїхали до моєї хористки. (По Київському студентському і церковному хору) – Т. Георгієвської, в село Великі Хутори, верст за 6 від міста. Там провели весь день у правдивому сільському оточенню: лежали на траві, ходили в ліс,

співали, балакали без втоми... і тільки пізнім вечором пішки ледве доплетались до міста... Взагалі цей тиждень чи два пройшли для мене, як щасливий сон. Я його по-іншому й не згадую... Не знав я тоді, що це буде мій останній «весняний тиждень» в українському селі. 20 квітня я був уже в Києві» [2, с. 188-191].

Куди менш приємні згадки залишив по собі другий візит Кошиця на Поділля взимку 1919 року, після евакуації Української республіканської капели з Києва. Капела ця створювалася за безпосередньої ініціативи вищого керівництва Української Народної Республіки, яке планувало відрядити її у Париж, де готувався мирний конгрес, щоб нагадати про Україну вершителям долі світу. Але у січні встигли лише зарахувати до складу хору біля 100 осіб, менше половини з яких поспіхом, не захопивши необхідних речей, внаслідок розпорядження Симона Петлюри від 1 лютого залишили Київ, який знову опинився під загрозою взяття більшовиками [5, арк. 2]. Ще раніше покинув столицю головний диригент капели Олександр Кошиця [6, арк. 3].

«Зі 100 по конкурсу прийнятих співаків, – згадувала учасниця хору Софія Колодівна, – виїхало біля 30, і то між ними більшість кандидати. Решта побоялася зіставити на непевну долю своїх близьких і залишилася, а друга, що виїзд поступив несподівано, і тому неорганізовано. По дорозі у Вінниці і Жмеринці поповнювано капелу новими співаками.

До Жмеринки їхали чотири дні в теплушках, там чекали два дні, в кінці дали нам особовий брудний вагон III класи, який причіпили до міністерського потягу. І так доїхали до станції Гречани. В Гречанах стояли два дні, бо наш вагон відчеплено від міністерського потягу і полишено судьбі» [7, арк. 2].

Промаявшись у холодних вагонах майже два тижні і переживши залізничну катастрофу, капеляни прибули у Кам'янець лише ввечері 14 лютого. У тому ж потязі до міста приїхали М.С.Грушевський та колишній військовий міністр УНР О. Т. Жуковський.

«Ми зібралися в канцелярії готелю «Бель В'ю», – продовжує спогади Колодівна. – Нам повідомили, що репетиції відбуватимуться в помешканні «Просвіти». Того ж дня приїхав диригент Олександр Кошиць з хористом Олексом Чеховським з Тернополя, куди він виїхав з Києва 26 січня 1919 року перед більшовиками. «Allegro-udiratto», як казав [Кошиць] одному з хористів. Одночасно оголошено в Кам'янецьких часописах «Життя Поділля» й інших конкурс на прийом нових членів до капели. Щоденно зголошувались кандидати, яких під час репетицій пробувано. Так доповнився склад капели до 72 чоловік.

На перших репетиціях розучували Леонтовича «Ой пряду», «Чого Івасю змарнів?». Повторили вивчену в Києві колядку Стеценка «Ой на горонці», Ступницького «Ой дозволь пан-хазяїн». Репетиції відбувались від 10 до 12;... лекції французької мови давала приват-доцент Кам'янець-Подільського університету панна Ватич від 12 до 2 годин у двох групах. Потім знову репетиції до 4 годин. Професор Григорій Тучапський давав щоденно лекції співу поодинокі і групами.

Так працювали ми до 22 березня. За цей час вивчили такі речі. Канти: Аранж. Кошиця «Святій Варварі», «Ангелу-хранителю», Яценевича «Святому Юрію», Демущького «Страшний суд», Леонтовича «Почаївській Божій Матері», Лисенка «Хресним деревом»; колядки: Стеценка «Ой видит Бог», «Ой на горонці», Леонтовича «Щедрик», «Ой там, за горою», Кошиця «Нова рада стала», «Вдовейка», Ступницького «Ой дозволь пан-хазяїн»; пісні Лисенка «Ой зйду я на могилу», «Ой гай мати», «Козаченьку, куди йдеш?», «Тече річка бережками», «Шумить, гуде дібрівонька», «Чиї ж тії черевички?», «По опенька ходила», Леонтовича «Ой пряду», «Чого Івасю змарнів?», Кошиця «Ой у полі вітер віє», «Ой горе калині», «Гей у полі криниця безодня», «Ой біда», Стеценка «Сон», «Над нами ніч», «Живи Україно», «Ще не вмерла Україна» (аранж. Кошиця). Почали вчити «Туман хвилями лягає» з опери «Утоплена» Лисенка і не закінчили» [7, арк. 3]. Загалом було розучено біля 40 пісень, переважно українських народних, в аранжуванні українських же авторів.

Хорові співанки у Кам'янці велися під диригуванням О. Кошиця та П. Щуровської. Хористи отримували від 550 до 650 карбованців на місяць. Репетиції у Кам'янці відбувались у «Просвіті», в університеті, в міській управі. На жаль, жодного виступу в Кам'янці не відбулося, так як, за словами, О. Кошиця, «капела перебуває зараз в стані організації, тому не маючи ні повного комплексу співців, ні готового репертуару». Була і більш вагома причина уникнення публічних виступів. «На першій співанці, – визнавав сам Олександр Антонович, – Капела зробила на мене прямо страшне враження: такого хорového дрантя я ще на віку своєму не бачив. Партії не розмірні, співати не вміють, виють, як вовки, маса безголосих...» [3, с. 25].

Проте, маючи гарні організаторські здібності, Олександр Антонович примудрився за півтора місяці створити капелу майже з нічого. Колишні його учні по Київському студентському хору згадували про цей аспект роботи так: «Праця з Олександром Антоновичем давала задоволення, смак, художні нюансування, нові підходи до пісень, зміна самого репертуару в бік український... його весела вдача, його живий темперамент зробили те, що хор почав працювати не шкодуючи сил... Калішевський, Глуховцев, Кошиць – це три шаблі слави хорової, це три доби золотого віку» [8, арк. 30].

Буденне життя учасників хору було звичним для часів громадянської війни – бракувало найнеобхідніших продуктів, які капеляни, як і всі, отримували за картками. Жили в міських готелях та на приватних квартирах за відсутності елементарних побутових умов, часто в холоді. Декілька співаків захворіли на тиф. І знову пряма мова Олександра Кошиця: «...половина цієї збиранини складалась з колишніх хористів Національного хору і була наперед настроєна проти мене... Приходилось поповняти хор тим, що попадалось під руки. Взагалі прийшлося брати таке «добро», якого ніякий диригент на поріг не пустив би... несвідомий елемент п'янствував, дисципліна падала і тримати її не було кому...» [3, с. 27].

Але, незважаючи на ці негаразди, за півтора у Кам'янці було проведено значну роботу з підготовки турне до Франції (обрали Раду та прийняли Статут колективу), оформлено закордонні паспорти. Усіма адміністративними питаннями займався Олексій Приходько. На прохання Кошиця, у березні 1919 року Петлюра своїм особистим розпорядженням звільнив 34 хористів від мобілізації до діючого війська [6, Арк. 41]. На поїздку уряд асигнував на перший погляд значну суму – 1 142 500 франків, однак і її капелянам видали у неконвертованих гривнях. Нездійсненою залишилася у Кам'янці-Подільському і спроба пошити для хористів національні костюми.

У той же час Олександр Антонович активно листувався з відомими хористами, які перебували на території, контрольованій УНР, пропонуючи їм приєднатися до капели. Наприклад, з Вінниці до Кам'янця приїхав дяк Казанського собору Г.І. Павловський, актори міського театру та співаки капел М. Приемська, Л. Троїцький, І. Паславський, В. Романюк. Уродженець Брацлавщини Гліб Шандровський став у подальшому одним з провідних солістів колективу. В архівах збереглися телеграми Кошиця до учениці Леонтовича – Танашевич. У складі капели співали сестра і брат колишнього голови Уряду УНР Володимира Чехівського – Олекса і Зінаїда, брат Кирила Стеценко – Петро.

Перебування Української Республіканської капели у Кам'янці скінчилося 24 березня 1919 року, коли 77 (за іншими даними – 83) хористів виїхали до українсько-польського кордону. Попередньо планувався виїзд капели на 2 місяці, потім – на 4, але поїздка затягнулася на все життя. Виступаючи у 1919 році в Чехословаччині, Австрії, Швейцарії, Франції; у 1920 році – в Бельгії, Голландії, Англії, Німеччині, Польщі Українська республіканська капела дістала виключно високу оцінку європейських слухачів і критиків, тріумфально заявивши про себе на концертних майданчиках і шпальтах столичних газет.

«Можна просто сказати про українських співаків: «Veni. Vidi. Vici», – писала празька газета «Venkovi» у травні 1919 року. На думку найвидатніших музичних знавців, цей хор художністю свого виконання являє з себе одну з найкращих речей, які нам приходилося чути».

«Хоч як ми шануємо наші великі хори, але рівного цьому не маємо. З хором і в хорі живе його диригент Олександр Кошиць. Це, власне, не диригент у загальноприйнятій значенні цього слова, він є справжній чарівник» (В.З. am Mittag, 7 квітня 1921 року, Берлін).

Для розуміння враження від діяльності капели слід також навести і два листи людей, з якими, передусім, асоціюється Директорія: Симона Петлюри та Володимира Винниченка.

Лист Володимира Винниченка до Олексія Приходька. (10.08.1919 року):

«...я вважаю, що діяльність Вашої капели за кордоном, особливо під сей час, є багато раз кориснішою для нашої нації і державності, ніж діяльність різних комісій і місій, що витрачають десятки мільйонів народних грошей, діяльність яких нічим і ніде, хіба крім скандалів у ресторанах не одзначалась. В кожному разі будьте певні, що коли прийдеться здавати відповідь чи то перед українським народом (а це буде!), то Вашу діяльність буде урівняно з діяльністю цих ресторанних і спекулянтських комісій, і Ви матимете громадську сатисфакцію. Бажаю капелі сил і здоров'я нести далі свою цінну працю. Вітаю сердечно. З щирою пошаною. В. Винниченко» [9, арк. 13].

Адрес Симона Петлюри «До української республіканської капели».

«Привіт Ваш зворушив мене тим більше, що тріумф капели виправдовує саму ідею висилки її за кордон для ознайомлення чужинців з творчістю нашого народу. Я багато вже гарного чув про

.....
концерти Ваші й овації чужинців, що випадають на долю Вашу й всього українського. І з тим більшим почуттям вдячності важка і висока Ваша праця буде записана на сторінках нашого Державного й Культурного будівництва. І хоч важкий тернистий шлях до забезпечення щастя нашому многотраждальному Народові, все ж, з тим більшим завзяттям мусимо йти все вперед до ясної цілі повної його свободи і незалежності. Вже не далеко та хвиля, коли об'єднаними силами досягнемо своєї мети і станемо твердою ногою господарями на своїй Землі. Шлю Вам побажання дальшого успіху на полі Вашої творчості і користуюсь нагодою переслати взаємний привіт. Головний Отаман Петлюра. м. Кам'янець-Подільський, року 1919, вересня 16 дня" [9, арк. 17].

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Калущька Н. Б. Мистецька діяльність Олександра Кошиця в контексті музики ХХ сторіччя: Автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства. – К., 2001; 2. Олександр Кошиць «Спогади». – Ч.1-2.– Вінніпег, 1948; 3. Олександр Кошиць З піснею через світ. – К., 1998; 4. Головащенко М. Феномен Олександра Кошиця. – К., 2008; 5. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (Далі – ЦДАВО України). – Ф. 3965. – Оп. 2. – Спр. 7; 6. ЦДАВО України. – Ф. 3965. – Оп. 2. – Спр. 10; 7. Софія Колодіївна «Журнал Української республіканської капели» // ЦДАВО України. – Ф.3965. – Оп. 1. – Спр. 2; 8. Петро Вишницький Історія хору студентів університету Святого Володимира // Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського. – Ф. 50. – № 2016; 9. ЦДАВО України. – Ф. 3965. – Оп. 2. – Спр. 53.

О.М. Ігнатуша

В.Г. ФОМЕНКО – ПРОВІСНИК ВІДРОДЖЕННЯ ІСТОРИЧНОГО КРАЄЗНАВСТВА НА ЗАПОРІЖЖІ

Історія української інтелігенції другої половини ХХ ст. ще має бути поцінована нашими сучасниками. Адже саме з цієї доби, зокрема доби шістдесятих, прорвалися крізь товщу радянського офіціозу у добу державної незалежності України 90-х і в початок ХХІ століття нові паростки вільнодумства та національної гідності, які тепер дали здорові й міцні сходи.

Саме у шістдесяті роки на Запоріжжі заходами патріотичної інтелігенції відродився попит на історичне краєзнавство, що є однією з підвалин національного виховання.

Проте аспекти наукової та культурно-просвітницької діяльності інтелігенції цієї доби ще не знайшли належного висвітлення в літературі.

Спробуємо привернути увагу до одного із сюжетів культурницької місії української інтелігенції, який пов'язаний із характеристикою типового і водночас самобутнього представника цього напрямку – В.Г. Фоменка – краєзнавця-аматора, котрий зробив істотний внесок у дослідження й популяризацію історії краю. При цьому будемо спиратися на краєзнавчу літературу [1-5] та архівні матеріали місцевого обласного архіву [6].

Як не парадоксально, але славетна історія Запорізького краю у роки «радянського благополуччя» доживала останні дні.

Комуністичний офіціоз випхнув її на задвірки суспільної свідомості й пильно контролював її животіння. Всі історичні події та явища мали бути пересіяні через сито «класового підходу». Гіпертрофовано звеличувався зв'язок української й російської історії, братерських взаємин українського та російського народів. Заняття іншими науковими проблемами тамувало для науковців загрозу впасти в «політично неправильні оцінки» чи «сісти на мілкотем'я». Ідеологічні вимоги не лишали місця для неупереджених, самостійних краєзнавчих досліджень.

Істотні зміни у цьому відношенні принесли шістдесяті роки ХХ ст.

Політична атмосфера, народжена духом «хрущовської відлиги», дала себе взнаки. З'явилися ті, хто сміливіше взявся за ще вчора заборонені чи замовчувані теми, до яких належала й історія запорізького козацтва.

Під тимчасовим омофором урядових постанов 1965 р., ініційованих патріотично налаштованою українською інтелігенцією – П.Т. Троньком, М.П. Киценком, с. М. Кириченком, – на острові Хортиця в Запоріжжі створювався державний історико-культурний заповідник з козацьким меморіальним комплексом [3, с. 34-35].

Ініціатива й діяльність названих осіб, які займали високі посади – П.Т. Тронько – заступник Голова Ради міністрів УРСР, М.П. Киценко – заступник голови Запорізького облвиконкому – створювала сприятливу атмосферу в Запорізькому регіоні для розширення тематики й наукової глибини досліджень історії козацтва та Запорізького краю загалом.